

Câteva particularități grafice ale *Vieții și petreacerii svinților* de mitropolitul Dosoftei. Interpretarea grafiilor **ѧ** și **Ѩ**

Laura MANEA*

Key-words: *old Romanian language, linguistic study, phonetic interpretation, writing aspects*

Inventarul grafematic al textului *Viața și petreacerea svinților* consistă în următoarele slove: **ѧ, Ѣ, Ѥ, Г, А, Е, Ж, С, З, И, І, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Ш, Т, м, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ, Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ, Ѱ, ѱ, Ѳ, ѳ.**

Slovene cu valoare unică din acest text sunt ușor de precizat: **ѧ** = a, **Ѣ** = b, **Ѥ** = v, **Г** (+ a, o, u) = g, **Г** (+ e, i) = g', **А** = d, **Е** = e, **Ж** = j, **С** = dz, **И** = i, **З** = z, **К** (+ a, o, u) = c, **К** (+ e, i) = k', **Л** = l, **М** = m, **Н** = n, **О** = o, **П** = p, **Р** = r, **С** = s, **Ш** = ș, **Т**, **м** = t, **Ѧ** = u, **ѧ** = f, **Ѩ** = h, **ѩ** = o, **Ѫ** = x, **ѫ** = ț, **Ѭ** = č, **ѭ** = șt, **Ѯ** = ġ, **ѯ** = ie.

Anumite grafii din textul *Viața și petreacerea svinților* ridică probleme de interpretare cu privire la valoarea lor fonologică. Aceste probleme nu sunt specifice numai scrisului lui Dosoftei, ci apar întotdeauna în cercetările textelor românești scrise cu alfabet chirilic.

Una dintre cele mai importante este cea a interpretării grafiilor **ѧ** și **Ѩ** care „au în mod obișnuit la Dosoftei valorile lor curente: *ă*, respectiv *î*” (Ursu 1974: XLIII). Apariția lor în cuvinte precum *părău – pârâu* sau *tălhar – tâlhar* semnaleză o opoziție care se înscrie printre fenomenele fonetice semnificative ale limbii române literare vechi și sunt importante pentru studierea evoluției limbii. În alte cazuri, scrierea în același cuvânt a slovelor **ѧ** și **Ѩ** nu pune în evidență o lege fonetică sau nu marchează neapărat o rostire populară (deși în Moldova și în Transilvania, în anumite zone, „*ă* s-a rostit neîntrerupt” (Gheție 1975: 101). Păreră general acceptată este că distincția dintre *ă* și *î* (*â*) apare notată în textele chirilice românești abia la sfârșitul secolului al XVII-lea și numai în tipărituri (**ѧ** = *ă*, **Ѩ** = *â*, *î*). Pentru unele dintre exemplele pe care le vom prezenta mai jos, excerptate din *Viața și petreacerea svinților*, vom face un mic paralelism cu textele redactate în secolul al XVII-lea unde acestea sunt, de asemenea, atestate. Trimiterile sunt făcute pentru formele cu **ѧ**, deoarece cele cu **Ѩ** sunt predominante. În situațiile ce vor fi prezentate în rândurile următoare nu trebuie pierdut din vedere faptul că în graiurile nordice (mai ales în cel moldovenesc) tendința de închidere a lui *ă* la *î* (*â*) nu acționează întotdeauna.

---

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România.

Astfel, în tiparitura lui Dosoftei apar grafii precum: *athta* (oct. 52^v/8); *bătrbn* (febr. 75^v/6); *bbrfi* (sept. 18^f/30) – în DA este înregistrată la variante; *bătrbneate* (sept. 6^f/10) – frecvent și în formele cu *ж* (*bătrjneate*); [*î*]*mbătrbni* (dec. 205^f/11); *brbu* (febr. 74^f/5), pl. *brbele* (apr. 91^v/31); *cmpi* (ian. 15^v/32); *cmpiiu* (glosat: *de șes*) (ian. 4^f/16); *cnd* (< lat. *quando*) (sept. 9^f/11); (a) *cnta* (sept. 27^f/7); „2 *cntare*” – în DA este înregistrat ca variantă fonetică, cu atestări din *LET. I. A.* 82/27, (a. 1778) IORGA, S. D. XII, 99, (a. 1807), id. VIII, 41; (a) *brcni* (mai 134^v/13); *brdui* (nov. 146^v/36) – în DA, *cărd* este înregistrat ca variantă; *brlig* (sept. 4^v/29); *brmă* (sept. 16^v/11); (a) *brmăci* (iun. 161^f/2); *brmăcite* (oct. 50^v/28); (a) *brmui* (ian. 45^v/15); (a) *brpi* (nov. 177^v/31); (a) *brti* (nov. 160^f/34); *necbrtind* (mart. 25^v/2); *btă* (oct. 58^v/5) – în DA este înregistrat ca „variantă grafică, mai ales în scrierea veche, cu chirilice”; *bte* (sept. 6^f/31); *btăva* (apr. 72^v/14), *bteva* (oct. 89^f/28); (a) *ciocbrti* (apr. 95^f/31) – înregistrată în DA ca variantă; *cântnd* (sept. 21^f/10); *covbrșită* (ian. 18^v/21) – înregistrată în DA ca variantă grafică; (a) *dărma* (febr. 53^f/29) – înregistrată ca variantă fonetică în DA, specifică Moldovei; *dbrz* (nov. 142^f/15); *dbrjie* (nov. 142^f/16); *desăvbrșit* (sept. 21^v/22); *ducndu-să* (oct. 52^f/21); *făcnd* (sept. 9^f/17); *fărma* (nov. 167^f/7), *fărmat* (iun. 151^f/17); (a) *fbrși* (ian. 25^v/7), *fbrșenie* (nov. 156^f/18), *fbrșit* (nov. 98^v/11), *nefbrșit* (nov. 162^v/26); *fbrtat* (oct. 75^f/20) – în DA: „adesea, numai variantă grafică”, citatele înregistrate circumscriindu-se ariei Moldovei (PRAVILA (1640), M. COSTIN, *LET. I.* 259/21 etc.); potrivit Densusianu 1961: 27, este un caz de „metateză a lui *a* (ă): *fărtat* (< *fărtat*) < *frătat, derivat din *frate*” – prin urmare, posibilă variantă fonetică; *frbu* (nov. 136^v/34); (a) *gbc* (oct. 88^f/2); *glceavă* (oct. 42^v/28), *neglceavă* (mart. 55^v/10); *gngănii* (oct. 47^f/19); *gnște* (febr. 49^v/10); *grbace* (sept. 4^f/25); (a) *grbi* – acest termen este înregistrat în DA cu *h* = *ă*, prin urmare, ca variantă fonetică; *grbov* (mai 113^f/18), *grbovit* (mart. 54^f/24); *giupbneasă* (oct. 84^v/9) – probabil fonetism etimologic (o variantă cu *ă*, *giupăineasă*, este descoperită de Gheție 1975: 112, în texte ieșene datând de la începutul secolului al XVII-lea); *grbu* (ian. 39^v/26); *hrb* (sept. 4^v/notă marginală, 33^f/19), *hrbuite* (iun. 161^f/27); *hrtie* (oct. 39^v/20) – în DA, este înregistrată ca variantă fonetică; (a) *înfrbng* (mart. 50^f/14), *înfrbntura* (oct. 53^v/7); *înfruntnd* (sept. 35^f/13); (a) *înherbnta* (sept. 15^v/34); (a) *întărta* (febr. 86^v/29); (a) *învrți* (oct. 81^v/8); *învrvomat* (sept. 3^f/29); *lbgă* (oct. 39^f/24) – în DA apare mențiunea „mai adesea numai grafic”; *lngoare* (oct. 72^v/14); *lumbnare* (nov. 99^v/22); (a) *mhn* (febr. 82^v/15), *mhniciune* (iun. 149^v/17), *mhnit* (iun. 152^f/30), *mhnitoare* (mai 119^v/34), *mhnitură* (mart. 41^v/27), *mhnîtea* (ian. 33^v/27) – probabil variante fonetice, în DLR formele cu *h* fiind înregistrate în texte provenind din arealul nordic al țării, în special din Moldova; (a) *mna* (mart. 10/18); *mnbă* (oct. 53^v/25), pl. *mnbule* (sept. 11^f/32); (a) *mnbca* (ian. 5^v/6), *să mnbnc* (mart. 54^v/17), unde *ă* a fost trecut la *ă* sub influența vocalei din prima silabă (Gheție 1975: 169 înregistrează varianta *măncă* „numai în Oltenia”); *mncare* (sept. 19^v/8); *mndrie* (mart. 56^v/17); (a) *mngbia* (oct. 72^v/9); *mngbiare* (nov. 109^f/33) –

în DLR este menționată ca variantă învechită și regională, cu atestări încă din textele rotacizante; variante fonetice sunt considerate și cuvintele: *mângħios* (dec. 237^v/19), *mângħioși* (nov. 183^v/15), *mângħitor* (apr. 77^f/6), *nemângħiat* (apr. 92^f/28, mai 110^v/9, iun. 156^f/17,19); (a) *mħntui* (oct. 95^f/3), *mħntuitor* (ian. 2^f/11) – variantă fonetică, având atestări în DLR încă din textele rotacizante; *mħzdă* (mai 138^f/11), *mħzdit* (oct. 68^f/10), *mħzditori* (mart. 30^v/5) – variante fonetice, înregistrate și în DLR; *neîn bătrħnitoare* (mai 126^v/8); *nestħmpărat* (ian. 10^v/20); *netħlcuit* (dec. 204^v/23); *obħrșie* (nov. 133^f/21), *obħrși* (sept. 25^f/10); *ocħrmui* (oct. 47^v/8); *păgħn* (apr. 82^v/20), *păgħnătate* (apr. 84^v/14) – în DLR este consemnat ca variantă fonetică, *păgħnățâe* (nov. 174^v/16), *păgħnesc* (ian. 42^v/18), *păgħnie* (febr. 57^f/36); *pħlc* (apr. 71^v/34) – considerat variantă grafică în DLR; *pħndărie* (mart. 19/22); *pħndzătură* (mai 113^f/16); *pħngări* (sept. 24^f/4); *pħrcălab* (oct. 86^v/32), *pħrcălăbie* (dec. 232^f/32); *pħrgă* (mai 139^f/14); (a) *pħrī* (dec. 221^f/8), *pħrăș* (nov. 148^f/18), *pħrăt* (febr. 78^v/15) – variantă fonetică; *pħrjoli* (sept. 21^v/25), *pħrjolit* (oct. 91^v/9); *pħrli* (oct. 95^f/1); (a) *plħnge* (oct. 42^v/32), *plħnsori* (sept. 28^v/31); (a) *rħde* (nov. 126^v/32), *rħsuri* (dec. 189^f/16); *rħhnă* (nov. 102^f/8), *rħhnace* (dec. 205^f/20), *rħhnaci* (oct. 66^v/20), (a) *rħhni* (oct. 72^f/16); *rħhntoriu* (ian. 44^v/34) – toate sunt variante fonetice, înregistrate în DLR s.a. *răvnă*, *răvnaci*, *răvni*, cu mențiunea „învechit și regional”, citatele în care apar variantele fiind numai atestări din scrierile lui Dosoftei, cu excepția lui *răhni*, care apare și la N. COSTIN, ap. GCR II, 13/32; *rămhind* (oct. 56^v/28); *rħnduială* (ian. 1^f/6); (a) *rħnji* (mai 133^v/30) – variantă fonetică; *rħșniță* (ian. 28^f/15) – variantă fonetică, cu atestări în DLR și din TETRAEV. (1574), 230; *rumħneaște* (sept. 8/16), *rumħnești* (sept. 7/7) – fonetisme mai apropiate de etimon; *sħlnic* (mart. 62^v/18); *sħmcea* (mai 124^v/7); *sħrbăsc* (mai 120^v/1), *sħrbeaște* (dec. 193^f/12), *sħrbie* (dec. 193^f/9); *sħrg* (oct. 65^v/15), *sħrguială* (mart. 10/29), (a) *sħrgui* (dec. 194^v/18); *sărutħnd* (sept. 32^f/24); *scăfħrlie* (nov. 127^v/13); *scħnteae* (sept. 7^v/4); *scħrbă* (sept. 12^f/26), (a) *scħrbi* (mart. 54^v/6), *scħrbit* (mart. 54^v/16), *scħrbitoriu* (mai 133^v/15); *scħrnav* (febr. 54^f/31, mai 140^v/33); *scħrșcare* (febr. 58^f/22), *scħrșnet* (mai 137^f/15), *scħrșnând* (mart. 3/15) – variante fonetice; *sfħnt* apare frecvent în paginile *Vieților svinților* în paralel cu *sfħnt*; *sfħrħi* (oct. 95^v/20) – variantă fonetică; (a) *sfărħma* (febr. 50^v/17) – variantă fonetică; (a se) *sfħrși* (oct. 45^f/17), *sfħrșit* (sept. 9^f/28), *sfħrșenie* (oct. 44^v/26), *sfħrșitură* (iul. 2^v/12) // (a se) *săvħrși* (dec. 189^f/21), *săvħrșenie* (febr. 50^f/30), *săvħrșit* (apr. 97^f/30); (a) *spħndzura* (sept. 2^f/18), *spħndzurat* (sept. 12^v/26); *spħrcuit* (apr. 79^f/15); (a) *stħlci* (mart. 35^f/26), *stħlcit* (mart. 27^{fbis}/31); *stăpħn* (mart. 61^f/8), (a) *stăpħni* (febr. 57^v/3); *stħlp* (oct. 65^f/31), (a) *stħlpi* (oct. 97^f/8), *stħlpare* (dec. 201^v/19), *stħlpnic* (oct. 65^v/32, dec. 211^f/11); (a) *stħrni* (febr. 52^v/26); *strħmb* (ian. 12^v/18), (a) *strħmba* (apr. 70^v/21), *strħmbat* (oct. 46^f/14), *strħmbătate* (ian. 19^v/23), *strħmbătură* (oct. 96^f/7) – variante fonetice; *strħmtoare* (apr. 82^v/11) – variantă fonetică; (a) *strħnge* (oct. 75^f/27), *strħnsoare* (ian. 41^f/22); (a) *tħlcui* (ian. 44^v/28); (a) *tħlni* (sept. 9^v/23) – variantă fonetică; (a) *tămhia* (febr. 55^f/34); (a) *tħmpina* (febr. 75^v/15); (a se) *tħmpla*

(sept. 1^v/8, oct. 43^f/24), *t̃mplare* (sept. 28^v/37); *t̃năr* (mart. 54^v/29), *t̃nără* (mart. 51^f/25); (a se) *t̃ngui* (mart. 41^v/25); (a) *t̃nji* (mart. 35^v/20); (a) *t̃r̃i* (febr. 73^f/2), *t̃r̃it* (apr. 100^v/5), (a) *t̃r̃âi* (apr. 98^v/12), (a) *t̃r̃i* (nov. 115^v/8); *t̃rg* (oct. 68^v/27), *t̃rgșor* (ian. 41^f/35), *t̃rgovață* (apr. 64^v/14), *t̃rgoviște* (nov. 128^v/15); *t̃rdzâu* (nov. 165^v/16), *t̃rdz̃u* (mart. 41^v/13), *t̃rdz̃e* (mai 113^v/15) – variante fonetice; *t̃rpeanie* (mai 121^v/29); *t̃rsină* (mart. 45^v/33, mai 111^v/6) – variante fonetice; *trec̃nd* (sept. 7^f/5); *ț̃r̃nă* (sept. 32^f/27); *ț̃rcovnic* (dec. 213^f/26) – variante fonetice; *umor̃ia* (oct. 58^f/1); *ur̃ia* (mart. 47^v/30); *ṽrtej* (febr. 51^f/15), (a se) *ṽrteji* (dec. 215^v/1); (a se) *zb̃rci* (mai 146^v/17), *zb̃rcit* (febr. 69^v/3), *zb̃rcituri* (ian. 44^v/22); (a se) *zg̃rci* (mart. 60^v/24); (a) *zg̃râia* (oct. 74^f/24), *zg̃returi* (nov. 143^f/26) – variante fonetice.

Toate aceste situații pot reprezenta cazuri în care nu a acționat tendința de închidere a lui *ă* la *â* (*î*), specifice graiurilor din zona nordică a țării – mai ales cea a Moldovei (v. și Avram 1990: 178). Deoarece *Viața și petrecerea svinților* este un text tipărit, este greu de precizat cât datorează autorul rostirii reale și cât tradiției grafice. Apariția în text a acestor grafii semnaleză păstrarea în limba vorbită a unor transformări fonetice normale în dacoromână. Tendința lui Dosoftei este de a „regulariza” aceste „opoziii” (alternanțe), reducând la maximum grafia cu *ѣ* în cuvinte în care evoluția lui [a], [e] sau [o] (în diferite poziții, urmate de nazale, labiale sau precedate de lichide) „a continuat, dincolo de stadiul [ă], până la stadiul [â] ([î])” (Avram 1990: 59). Nu trebuie pierdută din vedere nici observația lui G. Ivănescu: „Dosoftei este cel dintâi scriitor român care și-a pus problema creării unei ortografii chirilice adaptate limbii române. Până la dânsul, regulile ortografice ale chirilicii întrebuințate în țările române erau cele slave: se scria atât *ѣ* cât și *ѣ̃* pentru vocalele *ă* și *î* (*â*) [...] Dosoftei a fixat valoarea lui *ă* pentru *ѣ* și valoarea lui *î* (*â*) pentru *ѣ̃*. Această regulă, continuă lingvistul, a fost adoptată repede „de toate tipăriturile românești. Probabil că generalizarea distincției între *ѣ* și *ѣ̃* în tipărituri se explică și prin aceea că a fost adoptată de *Biblia de la București* (1688), care a impus-o imediat în Muntenia, Ardeal și Moldova” (Ivănescu 1980: 585). Ținând cont de această părere, rezultă că grafiile de tipul celor enumerate anterior reflectă nu numai anumite legi fonetice, dar și o pronunție reală, care se întâlnește și astăzi în graiul din Moldova.

Grafiile *ѣ̃нтѣй*, *динѣй*, *пѣнѣ*, *мѣнѣ*, *мѣнѣ*, *тѣлѣар*, *пѣрѣѣ*, *ѣ̃нтѣнѣ*, *пѣнѣри* conțin *ѣ* cu valoarea lui *ă*, „cum sunt pronunțate aceste cuvinte până astăzi în graiurile românești nordice” (Ursu 1974: XLIV).

Adverbul/numeralul *întâi*, respectiv *dintâi* este mult mai frecvent în varianta cu *-ẵ* (*-ѣ̃-*), caracteristică normei „dialectului” literar moldovenesc: *înt̃i*: oct. 49^f/3, nov. 101^f/9, dec. 190^f/22 etc.; *înt̃ie*: mai 112^f/33; *înt̃e*: febr. 49^v/3, 59^v/7; *înt̃ia*: mart. 26bis/1, 49^f/25 etc.; *dint̃i*: oct. 95^v/9, nov. 101^v/32, dec. 195^v/10 etc. Acești termeni apar însă scriși și cu *-â* (*-ѣ̃-*): *înt̃i*: sept. 35^v/8, oct. 49^f/12 etc.; *înt̃ie*: nov. 185^f/11; *înt̃ia*: oct. 39^f/7, nov. 166^f/4 etc.; *dint̃i*: iun. 153^f/18; *dint̃e*: nov. 102^f/5, dec. 212^v/25 etc. Dosoftei preferă pentru *întâi*, *dintâi*, forma mai veche, cu *-ẵ*, care

are susținere și în graiuri (v. și Gheție 1975: 101). Pentru *dintâi* v. ALR SN IV h. 936, p. 157 (Vânători – Sighișoara), 514 (Coropcenii – Iași), 520 (Larga-Jijia – Iași), 531 (Măgura – Bacău), 537 (Mircești – Pașcani), 728 (Gura Sărății – Buzău). În graiurile actuale, această variantă acoperă, în special, zona estică a Moldovei, numai rareori întâlnindu-se în Transilvania și în nordul Munteniei. *Dintâi* – potrivit ALR SN IV h. 936, p. 36 (Ghilad-Timișoara), 47 (Vâlceni – Sânnicolau Mare), 53 (Pecica – Arad), 228 (Toplița), 235 (Voiniceni – Târgu-Mureș), 346 (Negrești – Oaș), 362 (Borșa), 728 (Gura Sărății – Buzău), 784 (Nucșoara – Câmpulung), 876 (Balș) – are circulație, astăzi, mai ales în Banat, Transilvania și în nordul Munteniei. *Întâiu* este înregistrat, în același atlas lingvistic, în p. 514 (Coropcenii-Iași) și 551 (Pipirig – Târgu-Neamț), deci, în Moldova, iar *întâiu* apare în p. 102 (Feneș – Alba-Iulia), 284 (Sânmihaiul Almașului – Zalău), 769 (Ștefăneștii de Jos – București), 812 (Grădiștea – Râmnicu-Vâlcea) și 872 (Măceșul de Jos – Băilești) întâlnindu-se, așadar, în graiuri din Transilvania, Muntenia și Oltenia.

„Vocala lat. populară *-e-*, neaccentuată, provenită din *-ae-*, în lat. *paene ad*, a devenit, mai întâi, în urma velarizării prin labiala *p*, *-ă-* (*pănă*), după care s-a închis la *-â-* (*până*) (Arvinte 1988: 52)”. Forma cu *-ă-* era „generalizată în româna veche” (Arvinte 1988: 52) și se întâlnește și astăzi în multe graiuri populare: „Aproape generală e în Moldova... rostirea *pănă* (*pără*), care a fost însă consemnată și în Banat, Hunedoara, zona Mureșului mijlociu și a Târnavelor și în Făgăraș” (Gheție 1975: 101). În *Viața și petrecerea svinților* este frecventă varianta cu *-ă-*, în grafia *p ă n ă*: sept. 11^f/7, oct. 47^v/24, nov. 100^f/4 etc. și *p ă n ă*: sept. 11^f/10, oct. 41^v/33, nov. 100^f/23 etc. Deși cu o frecvență redusă, apare și varianta cu *-ă-* > *-â-*, în grafia *p ă n ă*: oct. 68^v/16, nov. 138^v/3 etc. și *p ă n ă*: dec. 194^f/23, 196^f/26 etc. Și în acest caz, Dosoftei acordă mai mult credit normei „dialectului” literar moldovenesc.

În textul analizat se întâlnesc, în cazul substantivului *mânie* (< ngr. *μαρία*) și verbului *a* (*se*) *mânia*, atât formele mai vechi, cu *-ă-* (generale în scrierile redactate în secolul al XVI-lea, conform Densusianu 1961: 35, 77, 100, 148, 150): *m ă nie*: oct. 48^v/16, nov. 132^f/25 etc., respectiv *a* (*să*) *m ă nia*: nov. 112^f/9, dec. 202^v/11 etc., cât și cele cu *-ă-* > *-â-*: *m ă nie*: nov. 146^v/19, dec. 194^f/20, ian. 7^f/19 etc. și *a* (*să*) *m ă nia*: sept. 21^f/29, nov. 139^v/2 etc. Scrierea cu *-â-* (*-ă-*) are un număr mai mic de ocurențe în textul studiat decât cea cu *-ă-* (*-ă-*). Variantele sunt înregistrate în DLR în textele din secolele al XVI-lea – al XVII-lea: *m ă nia* (PSALT. 211, PALIA (1581) ap. GCR I, 80/11, VARLAAM, C. 266, PRAV. 300, N. TEST. (1648), 203^v/10, CHEIA INV. 14^f/2), precum și la scriitori precum CREANGA, A. 98 și AGIRBICEANU, L.T. 319; *m ă nie* (PSALT. 226, PALIA (1581), ap. CGR I, 35/29, PRAV. 85, PARACLIS (1639), 255, HERODOT (1645), 351, N.COSTIN LET. II, 13/15, BUDAI-DELEANU, T. V. 39, MOLNAR, RET. 12/19, DRAGHICI, R. 54/19). Potrivit lui I. Gheție (1975: 101), *m ă nie* se întâlnește, astăzi, numai în „Banat – Hunedoara, munții Apuseni, zona Mureșului Mijlociu și a Târnavelor, prelungindu-se până în regiunea Brașovului. Moldova nu l-a păstrat pe *ă* în acest caz”.

Cuvântul cu etimologie necunoscută *tâlhar* este folosit de Dosoftei numai în varianta cu *-ă-*, *tâlhar*. „În Moldova a fost notată pronunțarea *talhar*, cu *ă* proton > *a*, dovadă că în momentul producerii acestei transformări fonetice *ă* nu evoluase la

ă” (Gheție1975: 101). Varianta apare înregistrată în DLR cu mențiunea „învechit și regional”.

În *Viața și petrecerea svinților* există următoarele variante: *tălhar(iu)*: sept. 32^f/3, 34^f/17, 18, 38^f/18, oct. 43^f/6, 11, 52^v/32, 96^v/11, nov. 127^v/22, 141^v/20, 172^v/4, ian. 30^f/36, 32^f/1, 38^f/32, 39^f/18, apr. 73^v/4, 103^f/13, mai 140^v/27, iun. 159^v/26, verbul *tălhări*: sept. 38^f/20, ian. 25^f/22, mai 127^f/18, substantivele *tălhărie*: apr. 101^f/25 (și cu grafia *tălhărie*, o singură dată: sept. 32^f/4), *tălhăriță*: sept. 38^f/20, adjectivul *tălhăreț*: iul. 2^f/14 și adverbul *tălhărește* (sept. 38^f/20, ian. 25^f/22, mai 127^f/18). În DLR, varianta *tălhar* este înregistrată atât în textele vechi: PARACLIS (1639), 261, HERODOT (1645), 18, PRAV. 319, N. TEST. (1648), 96^f/4, cât și în scrierile lui ALECSANDRI, T. 940, CREANGA, A. 49, SADOVEANU, O. X, 216. Varianta *tălhărește* apare frecvent, potrivit DLR, în secolul al XVIII-lea și la VLAHUȚĂ, ap. CADE; verbul *tălhări* este prezent în ALEXANDRIA, 158/19 și în MAT. FOLK. 209; *tălhărie* este înregistrat în scrierile lui NEGRUZZI, S. I, 86), în COD. PEN. R.P.R. 582 și la SBIERA, P. 255. Cuvântul *tălhăreț* nu este înregistrat în DLR, iar sub articolul *tălhăriță*, prima atestare este din N. COSTIN, L. 127.

Vocala *ă* neaccentuată în cuvântul *părău* (cf. alb. *përrua*, art. *përroi*) „este, probabil, etimologică” (Arvinte 1994: 2). „A doua vocală, cea accentuată, a putut proveni dintr-un *ó*, cum se poate deduce din forma de plural *părauă* (sau *păraie*), în care *-ă-* a făcut parte din diftongul *-oă-*, iar acesta, la rândul său, a rezultat prin metafora lui *ó* în poziție *-ă, -e*” (Arvinte 1994: 2; pentru discuția etimologică v. și Avram 1990: 108-109). În textul studiat cuvântul se întâlnește frecvent în varianta „mai veche cu *ă – ă*” (Avram 1990: 108): *părău* (*пърăу*): sept. 8^v/23, oct. 44^f/10 etc. O singură dată este prezentă și varianta cu succesiunea *ă – â*: *părăul* (*пърăул*): febr. 73^v/20 (< *părău*, sub influența substantivului *râu* < lat. *rivus*, Arvinte 1994: 2, Rosetti1968: 272-273). De menționat că în *Viața și petrecerea svinților* apare, o singură dată, forma de plural *râurile* (*рăуриле*): oct. 72^f/14, în care *ă = â*. Câteva ocurențe are varianta de singular înregistrată în dicționarele moderne: *părău* (*пърăу*): oct. 80^v/11, 12, ian. 12^f/2, 28^v/36, nov. 156^v/28. Forma de plural păstrează, în toate variantele, vocala *ă* din prima silabă, neaccentuată: nearticulat *părăe* (*пърăе*): febr. 78^v/25; genitiv-dativ: *părăâlor* (*пърăялор*): „Cursurile păraâlor” (dec. 213^f/3); articulat *păraole* (*пърăуиле*): „Păraole pornite de păgâni [...] le-au afundat în pre supt pământ” (nov. 113^f/12); „Au săcat păraole ereaselor” (mai 111^v/20). Potrivit ALRM SN II h 641, variantele luate în discuție cunosc următoarea repartitie teritorială: *părău*: p. 27, 53, 76, 141, 192, 219, 235, 250, 272, 279, 284, 365, 386, 514 (nordul Moldovei și în Transilvania); *părău*: p. 130, 574 (Transilvania); *părău*: p. 520, 605, 812 (Moldova de est și Muntenia).

În varianta *fântână* este vorba despre apariția vocalei *ă* neaccentuată rezultată prin delabializarea lui *o* neaccentuat din lat. *Fontana* (Arvinte 1994: 1). Ov. Densusianu (Densusianu1961: 22) formulează următoarea lege fonetică: „*o + m + cons.* (în afară de *n*) și *o + n + cons.* > *âm, ân*: *gâmfă* < *conflare*; *frâmsețe* < *frumos + -ețe*; *fântână* < *fontanam*, *lângă* < *longo* (aton în frază)”. Așa cum observă A. Avram (Avram 1990: 61), „este greu de susținut că [*â*] neaccentuat din cele patru cuvinte citate este rezultatul unei evoluții fonetice cu caracter de lege”. G. Ivănescu (1980: 204) tratează problema lui *o* neaccentuat în două paragrafe distincte: „7. *o*

neaccentuat a devenit în unele cuvinte *u* pe tot teritoriul românesc: *collégo > *culeg*; *cogitare* > *cugetare* [...]”; „8. *o* neaccentuat devine câteodată *ă*, *â*: *fontana* > *fântână > *fântână*”. S. Pușcariu, discutând această situație, apreciază că *o* > *ă*, *â* este o „lege fonetică ad-hoc, care nu a existat niciodată” (Pușcariu 1959: 26). Scrierea cu *ж*, *фѣнтѣнѣ*, „arată că în prima silabă exista un *-â-* neaccentuat întocmai ca în limba literară actuală, sunet care rezultase în urma unui fenomen de asimilație regresivă de tipul *ă – â > â – â*. Dar, pentru ca acest fenomen de asimilație regresivă să fi putut să aibă loc, trebuia ca mai înainte să se fi petrecut trecerea vocalei *ă* (< lat. *á*) + *n* + *voc.* la *â*: lat. *fontána* > *fontână > *fântână > *fântână* > *fântână*” (Arvinte 1994: 2).

În textul *Viața și petrecerea svinților* se întâlnește atât faza cu *-ă-* (*-ѣ-*) neaccentuat în silabă inițială, cât și cu *-â-* (*-ж-*) în aceeași poziție. Astfel, apar variantele: a) articulat: *fântâna* (*ѣѣнѣнѣ*): sept. 5^f/30, nov. 100^v/10 etc.; nearticulat: *fântână* (*ѣѣнѣнѣж*): sept. 5^f/24, oct. 55^f/34 etc.; b) articulat: *fântâna* (*ѣжнѣнѣ*): oct. 82^f/27, iun. 152^v/2 etc.; nearticulat: *fântână* (*ѣжнѣнѣж*): sept. 26^f/2, oct. 51^f/8 etc., scris și *ѣжнѣнѣжѣ*: ian. 12^v/14; pl. *fântâni* (*ѣжнѣнѣни*): sept. 5/1, nov. 101^v/19 etc.

În ambele variante, textul *Viața și petrecerea svinților* reflectă situația din „graiurile sudice, în care *ă* + *n* + *voc.* (și *ă* + *n*, *m* + *cons.*) a trecut la *â* mai de timpuriu decât în graiurile nordice” (Arvinte 1994: 2). Prin urmare, mitropolitul se orientează după norma „dialectului” literar muntenesc (v. *călcâiată*, *căpătâi*, *întâi*, *dintâi*), fără a renunța însă la caracteristicile lingvistice ale variantei literare nordice, moldovenești (v. *întâi*, *dintâi*, *până*, *mănie*, *tălhar*, *pângări*, *fășie*). În cazul cuvântului discutat, textul cercetat conține fazele cele mai avansate ale evoluției fonetice: *fântână* > *fântână*.

Verbul *a pângări* [< *păgân* (< lat. *paganus*)] este prezent în textul mitropolitului atât în forma „moldovenească”, cu *-ă-* (*-ѣ-*): *пѣгăри* (sept. 24^f/4), cât și în cea caracteristică „dialectului” literar muntean, cu *-â-* (*-ж-*): *пжгăри* (apr. 65^f/24). Adj. *пжгărit* are două atestări: nov. 164^f/9, mai 114^f/8, iar *пжгărit* același număr de atestări: febr. 74^v/25, mai 128^f/4. Cu *-ă-* > *-â-* se întâlnesc derivatele *пжгăricios* (mai 114^f/15) și *пжгăriciune* (mai 135^f/2).

Cuvintele discutate confirmă – în special pentru tipăriturile din zona nordică a țării – procesul de schimbare a fazei cu *-ă-* în termenii de tipul *calcaneum*, *capitaneus*, *antaneus și în *tălhar*, *mănie*, *fășie*, *pângări*, către faza actuală, cu *-â-*, „în a doua jumătate a secolului al XVII-lea” (Arvinte 1988: 52). Prezența lor în textul *Viața și petrecerea svinților* atestă și prezența variantelor cu *-ă-* în graiurile populare. „Rostirea cu *ă* [...] trebuie să fi cunoscut un regres continuu în cursul ultimelor secole și [...] *ă* s-a rostit neîntrerupt în acest timp în zonele în care a fost notat astăzi” (Gheție 1975: 101). Dosoftei rămâne fidel atât tradiției grafice cât și normei „dialectului” literar moldovenesc, chiar dacă intuiește „literalitatea” variantelor care se vor impune mai târziu în limba literară (v. atestările cu *-â-*). Despre aceste „arhaisme fonetice”, cu *ă*, discută pe larg și A. Avram (1990: 155-157, 177-178).

Grafiile: *кѣлкѣтѣ, кѣпѣтѣ, ꙗнѣтѣ, динѣтѣ, мѣне, мѣнѣ, пѣнѣ, пѣлѣрѣ, пѣнѣрѣ, ꙗнѣтѣ, пѣрѣ* conțin *ж* cu valoarea lui *ă*.

Slova *ж* în poziție finală (și în poziție finală accentuată) are, întotdeauna, valoarea *ă* (v. Ursu 1974: XLIV, Arvinte 1994: 2). „Este greu de hotărât ce l-a făcut pe Dosoftei să însemne pe *ă* de la sfârșitul cuvintelor cu *ж* și nu cu *ѣ*; faptul că din textele slavone era deprins cu *ѣ* final ca simplu semn ortografic, sau că prin *ж* vrea să însemne la sfârșitul cuvintelor acel sunet cuprins între *ă* și *î* (*â*), cum se aude astăzi în Moldova, analogul lui *e*, mijlociu între *e* și *i*, obișnuit în pronunțarea mold. tot la sfârșitul cuvintelor (d. p. *munte*). E foarte probabil că aceste nuanțe de sunete au existat în pronunțarea mold. pe vremea lui Dosoftei” (Pușchilă 1915: 6). Această opinie nu trebuie neglijată, cu atât mai mult cu cât și astăzi este frecvent în graiul moldovenesc fenomenul închiderii lui *ă* la *î* în poziție finală. Cu toate că scrierea cu *ж* în poziție finală (și în poziție finală accentuată) în textul studiat predomină, există și excepții, când mitropolitul folosește în finalul cuvintelor slova *ѣ*: **a.** *ж* după *b*: *colibж* (nov. 100^f/14); *dvorbж* (nov. 124^v/25); *grabж* (nov. 104^f/34); *iarbж* (sept. 44^f/30); *întreabж* (oct. 90^f/5); *limbж* (sept. 8/16); *roabж* (febr. 54^v/30); *scârbж* (mart. 43^f/3); *slujbж* (oct. 97^v/19); *șarbж* (oct. 45^f/1); *știrbж* (dec. 236^v/25); *treabж* (sept. 25^f/6) // *treabѣ* (oct. 53^f/16) etc. **b.** *ж* după *c*: *adecж* (oct. 78^v/31) // *adecѣ* (nov. 107^f/3); *să adevereascж* (sept. 14^v/35); *agarineascж* (dec. 221^v/15); *besericeascж* (ian. 35^v/35); *beșicж* (mai 29^f/28); *brâncж* (mart. 17/5); *broascж* (oct. 81^f/30); *cж* (nov. 158^f/10) // *cѣ* - frecvent; *cereascж* (ian. 33^v/2); *cârcж* (dec. 196^f/12); *creștineascж* (nov. 167^v/26); *cușcж* (ian. 25^v/15); *deacж* (oct. 52^v/3, 76^v/26 etc.) // *deacѣ* (oct. 82^v/24, nov. 146^v/17, febr. 61^v/9); *destoinicж* (oct. 91^v/5); *doicж* (mai 108^f/2); *duminecж* (oct. 54^f/4) // *duminecѣ* (oct. 60^v/22); *să (să) facж* (sept. 34^v/23) // *să facѣ* (oct. 52^v/13); *fiicж* (oct. 44^f/32); *fricж* (sept. 11^f/33) // *fricѣ* (mart. 21/28); *gramaticж* (mart. 40^v/30); *hiicж* (sept. 37^f/28) // *hiicѣ* (sept. 30^f/6); *iacж* (nov. 104^v/2) – în cazul acestui cuvânt, majoritare sunt atestările cu *ѣ* final; *încж* (sept. 14^v/16) // *încѣ* (sept. 13^f/5) – în acest caz, majoritare sunt atestările cu *ж* în poziție finală; *maicж* (sept. 38^f/15) // *maicѣ* (oct. 94^v/30); *micж* (oct. 42^v/12, nov. 113^v/35 etc.) // *micѣ* (mart. 36^v/14); *nemicж* (sept. 4^v/15, oct. 40^v/13 etc.) // *nemicѣ* (ian. 21^f/28); *persascж* (nov. 173^f/18); *râmleancж* (oct. 92^f/15) etc.; **c.** *ж* după *d*: *alurghidж* (nov. 146^v/21); *aspidж* (ian. 19^f/36); *blândж* (oct. 41^f/20); *caldж* (febr. 80^f/6); *ciudж* (sept. 28^v/33); *dobândж* (sept. 27^v/10); *leapădж* (nov. 129^v/35) // *leapădѣ* (nov. 111^v/17); *pradж* (nov. 106^v/9); *roadж* (sept. 10^v/15); *rudж* (oct. 89^v/21); *sfadж* (oct. 75^f/25); *svadж* (nov. 119^v/31) etc.; **d.** *ж* după *dz*: *adevăreadzж* (dec. 224^v/7), *să botedzж* (dec. 227^v/26) // *să botedzѣ* (dec. 242^f/23); *brândzж* (febr. 60^v/32); *cugeteadzж* (nov. 129^v/15); *radzж* (mart. 36^v/11); *tămâiadzж* (oct. 95^f/10); *vedereadzж* (febr. 90^f/7) etc.; **e.** *ж* după *f*: *leafж* (nov. 136^f/12); *tearfж* (nov. 114^f/24) etc.; **f.** *ж* după *g*: *blagж* (nov. 132^v/6); *lângж* (nov. 177^f/20) // *lângж* (oct. 50^v/33); *lungж* (sept. 27^v/11, oct. 66^f/34 etc.); *părgж* (mai 139^f/14) // *părgж* (oct. 73^f/4); *pungж* (sept. 3^f/16); *șagж* (nov. 148^v/30); *vlagж* (apr. 102^v/24); *să ucigж* (sept.

30^v/35) // *să ucig* **h** (nov. 154^v/19); **g.** **ж** după *h*: *maștih* **ж** (oct. 94^v/22); *pash* **ж** (ian. 25^v/1); *puh* **ж** (iun. 160^v/14); **h.** **ж** după *l*: *adăpostea* **ж** (nov. 142^f/24); *căciul* **ж** (mai 143^f/32); *cămil* **ж** (oct. 94^f/29); *cerneal* **ж** (nov. 110^f/28); *greșal* **ж** (sept. 14^f/11); *îmbl* **ж** (oct. 82^f/9), // *îmbl* **h** (dec. 187^f/20); *mil* **ж** (sept. 36^f/36) // *mil* **h** (mart. 23^f/3); *racl* **ж** (dec. 243^f/32); *școal* **ж** (sept. 23^f/5); *să tâmpl* **ж** (oct. 66^v/34) // *tâmpl* **h** (ian. 19^f/4) etc.; **i.** **ж** după *m*: *anatem* **ж** (mai 139^f/19); *să cheam* **ж** (oct. 64^f/14) // *să chiam* **ж** (nov. 142^f/19); *dogm* **ж** (ian. 22^v/21); *form* **ж** (sept. 6/10); *inem* **ж** (sept. 2^f/2) // *inem* **h** (oct. 41^v/1); *palm* **ж** (nov. 110^f/23); *spaim* **ж** (mart. 17/13) etc.; **j.** **ж** după *n*: *arin* **ж** (mart. 39^f/12); *bătrân* **ж** (nov. 180^v/2); *bun* **ж** (sept. 29^v/9) // *bun* **h** (nov. 120^v/29); *cumpăn* **ж** (sept. 30^f/1, oct. 49^f/6 etc.) // *cumpăn* **h** (febr. 56^v/34); *depreun* **ж** (sept. 23^f/19) // *depreun* **h** (ian. 27^f/1); *fântân* **ж** (sept. 26^f/2) // *fântân* **h** (ian. 12^v/14); *împreun* **ж** (nov. 135^f/18); *înpreun* **ж** (oct. 58^f/32) // *înpreun* **h** (oct. 58^f/31); *păn* **ж** (sept. 11^f/10) // *păn* **h** (sept. 17^f/21), *pân* **ж** (oct. 68^v/16) // *pân* **h** (dec. 194^f/23) etc.; **k.** **ж** după *p*: *ap* **ж** (ian. 32^v/27) // *ap* **h** (nov. 156^v/25); *clip* **ж** (oct. 75^f/31); *dup* **ж** (sept. 35^v/7) // *dup* **h** (oct. 69^f/3); *pop* **ж** (sept. 8^f/5) // *pop* **h** (oct. 97^v/4); *prip* **ж** (sept. 12^f/35) // *prip* **h** (dec. 213^f/30); *țâp* **ж** (nov. 106^v/33) etc.; **l.** **ж** după *r*: sg. *amar* **ж** (nov. 142^f/10) // *amar* **h** (iun. 155^v/9); pl. *amar* **ж** (dec. 216^v/22); *amăgitur* **ж** (dec. 213^v/23); *aspr* **ж** (dec. 226^v/27) // *aspr* **h** (ian. 18^v/12); *capr* **ж** (sept. 6/21) // *capr* **h** (nov. 151^f/10); pl. *cămar* **ж** (oct. 48^f/27) // *cămar* **h** (nov. 162^f/25); *deader* **ж** (oct. 74^f/29) // *deader* **h** (sept. 7^f/31); *dar* **ж** (oct. 48^f/33) // *dar* **h** (sept. 35^f/16); *feacer* **ж** (sept. 36^f/24) // *feacer* **h** (ian. 25^v/18); în cazul conj./prep. *fără*, majoritare sunt grafiile cu **h** final, *făr* **ж** apărând foarte rar (oct. 97^v/4, nov. 129^f/14); *închisăr* **ж** (nov. 100^f/27) // *închisăr* **h** (ian. 23^v/35); *într* **ж** (nov. 140^f/16.) // *într* **h** (ian. 28^v/30); *micșoar* **ж** (ian. 34^v/1); *piatr* **ж** (oct. 48^f/23) // *piatr* **h** (oct. 71^f/23); *răpăosar* **ж** (sept. 24^v/9) // *răpăosar* **h** (nov. 138^f/16); *sângur* **ж** (nov. 180^f/8) // *sângur* **h** (nov. 172^f/34); *tăiar* **ж** (oct. 86^f/12) // *tăiar* **h** (oct. 42^f/9); *umbr* **ж** (nov. 114^f/31) // *umbr* **h** (nov. 105^v/32) etc.; **m.** **ж** după *s*: *cas* **ж** (sept. 6^f/19); *deas* **ж** (iul. 3^v/5); *giupâneas* **ж** (oct. 73^v/2); *pás* **ж** (oct. 39^v/31) // *pás* **h** (sept. 12^f/29); *răpăos* **ж** (sept. 20^f/29) // *răpăos* **h** (sept. 34^v/11), *scris* **ж** (sept. 31^v/24) // *scris* **h** (ian. 36^v/34) etc.; **n.** **ж** după *t*: *afundat* **ж** (nov. 179^v/3); *agiút* **ж** (oct. 96^f/31) // *agiut* **h-mi** (oct. 89^v/12); *alt* **ж** (febr. 74^v/6) // *alt* **h** (mart. 39^v/24); *arăt* **ж** (nov. 181^f/28) // *arăt* **h** (nov. 181^f/30), *cunoscut* **ж** (oct. 75^v/31); *împletit* **ж** (febr. 72^v/11); *mut* **ж** (nov. 118^f/32); *nevinovat* **ж** (dec. 194^f/26); *plut* **ж** (nov. 117^v/29); *proast* **ж** (nov. 146^f/15); *slăvit* **ж** (sept. 28^v/1); *st* **ж** (sept. 8^v/31) // *st* **h** (nov. 149^f/12); *toat* **ж** (sept. 9^f/32) // *toat* **h** (oct. 53^v/3) etc.; **o.** **ж** după *ț*: *adeverinț* **ж** (nov. 182^v/32); *cădelniț* **ж** (sept. 12^f/12); *credinț* **ж** (nov. 131^f/11); *demineaț* **ж** (sept. 36^v/16) // *demineaț* **h** (nov. 138^f/20); *măceniț* **ж** (dec. 232^v/30); *năzuiñț* **ж** (mart. 40^v/10); *pocăiñț* **ж** (dec. 217^f/2); *suferinț* **ж** (sept. 6/28) etc.; **p.** **ж** după *v*: *deopotriv* **ж** (mart. 45^v^{bis}/27); *glăceav* **ж** (oct. 65^f/18); *de isprav* **ж** (sept. 32^f/30); *împotriv* **ж** (oct. 73^v/29), *împrotiv* **ж** (oct. 51^v/36), *înpotriv* **ж** (nov. 185^v/18), *înprotiv* **ж** (nov. 144^v/8) // *înprotiv* **h** (nov. 149^v/30); *înșiv* **ж** (mart. 49^v/11); *jirtv* **ж** (oct. 45^f/9), *jártv* **ж** (dec.

218^v/14), *jrǣtvǣ* (oct. 51^f/28) // *jrǣtvǣ* (febr. 61^v/18); *milostivǣ* (oct. 40^f/30); *zǣbavǣ* (nov. 99^f/1) etc.; **r. ǣ** după **z**: *cavzǣ* (dec. 217^f/27); *groazǣ* (nov. 99^v/25); *pazǣ* (dec. 191^f/21); *vitezǣ* (febr. 64^f/5); **s. ǣ** după vocale: *amāndoaǣ* (oct. 67^v/16), *amāndóǣ* (sept. 3^f/26); *doaǣ* (sept. 3^v/1), *dóǣ* (oct. 75^v/32); adj. *noaǣ* (oct. 66^f/28), *nóǣ* (apr. 79^v/17); nr. *noaǣ* (sept. 20^f/23), *nóǣ* (oct. 45^v/14); pron. *noaǣ* (sept. 5/1, nov. 153^v/22), *nóǣ* (ian. 37^f/9); pl. *oǣ* (febr. 60^v/32); *ploǣ* (nov. 110^f/20); *roaǣ* (sept. 7^f/33), *róǣ* (apr. 74^v/5); *voaǣ* (oct. 63^f/27), *vóǣ* (apr. 73^f/16).

La inițială de cuvânt **ǣ** are valoare de *i* și se întrebuițează când nu este urmat de consoana *n*: *ǣi* (sept. 15^f/22); *ǣl* (nov. 133^v/24) ș.a.

Până la Dosoftei „se întrebuițau grupurile *rǣ*, *lǣ* atât pentru a nota pe *ǣr*, *ǣl* (sau *ǣr*, *ǣl*), cât și pentru a nota pe *rǣ*, *lǣ*, *rǣ*, *lǣ* [...] Dosoftei [...] a întrebuițat pe *ǣr*, *ǣl* pentru *ǣr*, *ǣl* și pentru *rǣ*, *lǣ* numai pentru *rǣ*, *lǣ*” (Ivănescu1980: 585). În ceea ce privește fenomenul cunoscut sub numele de *metateză*, în limba veche putem considera că este vorba mai ales despre grafii etimologice în scrierea unor cuvinte și nu de *metateză* propriu-zisă. O definiție foarte clară a noțiunii apare atât în scrierea lui A. Philippide, *Principii de istoria limbii*¹, cât și în cartea *Introducere în fonetică*, semnată de Al. Rosetti și A. Lăzăroiu². Referitor la textele vechi, S. Pușcariu observă: „Dacă în textele noastre vechi se scrie *brǣnǣ*, *vrǣstǣ*, *crǣd*, *plǣc* [...] în loc de *bǣrnǣ*, *vǣrstǣ*, *cǣrd*, *pǣlc* și [...], această *metateză* e numai grafică, imitând felul de scriere slavon. De rostite, se rostea totdeauna *bǣrnǣ* și [...], precum se vede lămurit din cuvinte de origine latină ca *vǣrtos*, scris *vrǣtos* și [...] Totuși uneori această grafie a influențat și rostirea” (Pușcariu 1959: 147). Studiind limba primelor texte românești, A. Avram³, subliniază importanța influenței slave asupra foneticii limbii române, dar impune două restricții, dintre care una „privește atât cuvintele care astăzi se pronunță cu [lǣ], [rǣ], cât și pe cele în care apar, înainte de consoană, [ǣl], [ǣr] (respectiv [ǣl], [ǣr], cu [ǣ] dezvoltat din [ǣ])” (Avram 1964: 283), detaliind: „în confundarea grupului «lichidă + vocală medială» cu grupul «vocală medială + lichidă» și cu [l], respectiv [r], a intervenit, din nou, [...] presiunea exercitată de sistemul de *alternanțe vocalice*. Alternanțele /a/ ~ /ǣ/ și /e/ ~ /ǣ/ au constituit o piedică, în timp ce absența alternanțelor a constituit un factor care a favorizat producerea confuziilor amintite” (Avram 1964: 283). O altă observație importantă a lui A. Avram este cea în legătură cu frecvența apariției vocalei mediale

¹ „Se întâmplă că vine mai comod organelor vocale să intervertească ordinul de articulare al sunetelor și are loc atunci fenomenul numit *metateză* (*μετάθεσις*) [...] Sunetele care-și schimbă poziția în timp și în spațiu pot să fie contigue ori la distanțe mai mari sau mai mici unul de altul” (Philippide 1894: 106).

² „Când există o diferență de forță între silabele unui cuvânt, atunci ele tind să schimbe între ele locul unuia din elementele lor; la un moment dat, un grup de sunete nu se mai poate pronunța, și atunci se produce *metateza*: *protopop* > *potropop*; *protivǣ* > *potrivǣ*; *plocon* > *plocon*” (Rosetti, Lăzăroiu 1982: 100).

³ „Influența slavă asupra foneticii limbii române a fost relativ puternică. În aceste condiții, nu este greu să admitem, credem noi, că românii au putut învăța să rostească lichidele silabice, atât de asemănătoare cu grupurile «voc. medială + [l] sau [r]» și «[l] sau [r] + voc. medială», apărute ca rezultat al unei evoluții interne. Desigur, nu putem să presupunem că în toate cuvintele de tipul *pǣlc*, *cǣlca*, *plǣcea* sau *vǣrf*, *bǣrbat*, *grǣbi* se pronunța și «vocală + lichidă» și «lichidă silabică» și «lichidă + vocală» fără nici o deosebire” (Avram 1964: 283).

după una dintre cele două sonante. Astfel, „când lichida era [l] existau mai puține posibilități de a se produce fenomenul analogiei și vocala putea să apară după [l], d. ex. în *pâlc* (în orice caz, putea să existe pronunțarea cu [l], dar fonetismele [tlăc], [tlăc], cu grupul [tl] inițial, aveau mai puține șanse de a exista”, pe când, datorită faptului că „printre cuvinte de origine slavă, cele cu [r] originar sunt mult mai numeroase și, în general, mai frecvente și mai importante decât cele cu [l]”, „modelul” fonetic slav a putut „să exercite o influență mai mare în cazul lichidei vibrante” (Avram 1964: 288). „În concluzie, ținând seama de o serie de fenomene care s-au produs în evoluția fonetică a unor cuvinte nu putem să afirmăm, fără nici un fel de rezerve, că grafiile [lă], [ră] din textele vechi erau echivalente numai ale succesiunii de sunete [āl] sau [āl], respectiv [ār] sau [ār], în cuvinte ca *pâlc*, *vârtos*, dimpotrivă, avem motive să admitem că [lă] și [ră] corespundeau și unor lichide silabice, și, în unele cuvinte, și grupurilor «lichidă + vocală»” (Avram 1964: 288). În nota 119, p. 288, A. Avram subliniază: „nu putem vedea pur și simplu rezultatul unei metateze nici în *vrăstă* față de *vârstă*, nici în *fărtat* (*fărtat*) față de *f[ră]tat*”. După ce examinează – succint – situația sonantelor din limbile slave, autorul ajunge la următoarea concluzie: „Întrucât în limba română din perioada primelor texte exista fonemul /ă/, elementul vocalic «conținut» în [l], [r] trebuie considerat variantă a acestui fonem. Așadar, [lă] și [ră] notează succesiuni de foneme; acestea nu se realizau însă în toate cazurile ca succesiuni de sunete” (Avram 1964: 289). Rezultă – potrivit cercetătorului – că *vrăstă*, *vrâsnic* sunt „variante” (Avram 1964: 290) ale lui *vârstă*, *vârșnic*. În urma acestui demers, A. Avram lansează următoarea ipoteză: „Opozițiile de tipul /ăr/: /ră/ existau în graiurile reflectate de textele studiate, dar ele erau utilizate într-o măsură foarte redusă. Pe lângă faptul că perechile minimale nu puteau nicidecum să fie prea numeroase, existau numeroase cazuri de *fluctuație liberă* între succesiunile de tipul /ăr/ și cele de tipul /ră/” (Avram 1964: 292). „Prin urmare, alternanțele grafice ḷ ~ ɫ și ṛ ~ ʀ reflectă realitatea fonologică și fonetică” (Avram 1964: 293) și „grafiile ḷ, ṛ în cuvinte de tipul *pâlc*, *vârtos* nu pot fi explicate [...] numai prin influența deprinderilor ortografice slave” (Avram 1964: 293, nota 137).

Dosoftei, bun cunoscător al slavonei, dar și al tipăriturilor românești anterioare lui, păstrează, în *Viața și petrecerea svinților*, grafiile etimologice, respectând astfel tradiția literară. Faptul că unii dintre termenii scriși cu grupurile ḷ, ṛ nu se regăseau și în limba vorbită rezultă, pe de o parte, din redarea lor (uneori într-un număr mai mare de atestări decât cu ḷ, ṛ) și cu grupurile ɫ, ʀ, respectiv ɰl, ɰr (așa cum s-au impus, unii, în limba literară actuală), iar, pe de altă parte, din faptul că o parte dintre aceste cuvinte (nu toate) aparțin domeniului religios, fiind, prin urmare, termeni cărturărești, împrumuturi directe din limba slavonă⁴.

I. Grafia ḷ este reflectată de: 1) substantivul *gâlceavă*: a) ГЛѢЧАВА (oct. 65^f/18); b) ГЛѢЧАВА (oct. 42^v/28) și ГЖЛЧАВА (mart. 38^f/notă marginală); 2) verbul

⁴ V. și observația lui N.A. Ursu din *Prefața la Psaltirea în versuri*: „Grafiile etimologice *crăd*, *glăceavă*, *glătej*, *grăbă*, *jrătvă*..., *scrăbă*, *stlăpit*, *străin*, *străv*, *tlăc*, *tlăni*, *vrătos*, *zgrăci* (*crsteaie*, *jrțvă*, *scrăbă*, *scrșcare*) care apar alături de grafiile obișnuite în limba română [...] *scrășca* – *scărșca*, *vrăstă* – *vârstă* – trebuie transcrise ca atare pentru că în graiurile românești nordice există și azi pronunțarea *scrășca*, *vrăstă*, cât și *scărșca*, *vârstă*” (Ursu 1974: XCIV).

gâlcevi: a) *ГЛЪЧЕВАЩЕ* (febr. 62^f/16); b) *ГЛЪЧЕВИНАДЪСЖ* (ian. 44^f/15) și *ГЖЛЧЕВИНАДЪСЖ* (nov. 129^f/28); **3**) substantivul *stâlp*: a) *СТАЪЛ(Ъ)* (sept. 1^v/18, oct. 46^f/18 etc.); b) *СТАЪЛ(Ъ)* (oct. 65^f/31, dec. 187^v/5 etc.) și *СТАЪЛ(Ъ)* – forma cea mai frecventă în text (sept. 6/1, dec. 189^f/30 etc.), pl. *СТАЪЛЪИ* (oct. 59^f/35, nov. 163^v/23 etc.), *СТАЪЛЪИ* (sept. 3/36, 4/1); **4**) substantivul *stâlpare*: a) *СТАЪЛАРЕ* (nov. 112^f/3); b) *СТАЪЛАРЕ* (nov. 178^v/32, dec. 201^v/19 etc.); **5**) substantivul *stâlprnic*: a) *СТАЪЛПНИК(Ъ)* (oct. 65^f/33, dec. 210^v/19 etc.); b) *СТАЪЛПНИК(Ъ)* (oct. 65^f/32, dec. 211^f/11) și *СТАЪЛПНИКЪ* (dec. 210^v/27); **6**) verbul (*a*) *stâlpi*: a) *СТАЪЛПИНА* (oct. 97^f/8), *СТАЪЛПИТЕ* (nov. 143^f/24); b) cu sincopa vocalei *ъ* (*ж*) sau cu „elementul vocalic conținut în *l*” (Avram 1964: 289): *СТАПИЦ* (oct. 45^v/12); formația *СТАПИИДЪРЖ* (ian. 4^v/12); **7**) substantivul *tâlc*: a) *ТАЪКЪ* (dec. 194^v/13); b) *ТАЪКЪ* (mai 128^f/18); **8**) verbul (*a*) *tâlcui*: a) *ТАЪКЪИЦЪ* (nov. 146^f/5), *ТАЪКЪДА* (nov. 110^v/25), *СЖ ТАЪКЪДСКАЖ* (nov. 146^f/13), *СЪ ТАЪКЪДАЩЕ* (oct. 69^v/7, 73^f/3 etc.) etc.; b) cu sincopa vocalei *ъ* (*ж*) sau cu „elementul vocalic conținut în *l*” (Avram 1964: 289): *ТАЪКЪДА* (febr. 52^v/31); c) *ТАЪКЪИ* (dec. 193^f/12), *ДА ТАЪКЪИТ* (ian. 44^v/28, mai 109^f/23), *СЪ ТАЪКЪДАЩЕ* (nov. 135^f/25, dec. 186^f/2 etc.) și *СЪ ТАЪКЪДАЩЕ* (dec. 221^v/20, 235^f/32); **9**) substantivul *tâlcovanie*, scris *ТАЪКОВАНЕ* (nov. 122^v/26); **10**) substantivul *tâlcovnic*, scris *ТАЪКОВНИКЪ* (ian. 33^v/10); **11**) verbul (*a*) *tâlmăci*: *ТАЪМЪЧИНАДЪ* (nov. 122^v/18); b) *ТАЪМЪЧИТЪ* (sept. 6/6); **12**) verbul (*a*) *tâlni*: a) *ТАЪНЕСКЪ* (oct. 96^f/20), *СЪ ТАЪНЕСКЪ* (ian. 40^v/6), *ТАЪНИМ* (oct. 82^f/32), *ВЪР ТАЪНИ* (oct. 96^v/2) etc.; b) cu vocala *ъ* sincopată sau „conținută” (Avram 1964: 289) în *l*: *СЪ ТАНИ* (ian. 40^v/7), *Ъ ТАНИА* (ian. 17^v/30), *НЕ ТАНАЩЕ* (oct. 79^v/16); c) *НЕ ТАНИМ* (ian. 38^v/26), *СЪ СЪ ТАЪНЕСКАЖ* (ian. 40^v/4), *СЪ ТАЪНИ* (mart. 42^f/9), *САЪ ТАЪНИТ* (sept. 9^v/23) etc.; **13**) substantivul *tâlniș*, scris *ТАЪНИШ* (oct. 43^f/1);

II. Grafia *гъ*: 1. cârlig: a) *КЪРЛИГЪ* (nov. 157^f/6); b) *КЪРЛИГЪ* (sept. 4^v/29, nov. 157^f/17 etc.) și *КЪРЛИЦЕ* (sept. 36^v/5); **2.** (*a*) *cârtăci*: a) „ș-au *КЪРМЪЧИТ* scaunul” (iun. 161^f/2); b) *КЪРМЪЧИА* (iul. 2^v/33), *КЪРМЪЧИТЕ* (oct. 50^v/28) și *КЪРМЪЧИТЕ* (oct. 47^v/9); **3. cârciumă** și *crâșmă* provin „prin diverse transformări fonetice, din slavă” (Gheție 1975: 184, Gheție 1994: 133). S. Pușcariu este de părere că „în cuvinte de origine slavă ca *crâșmă* și *cârciumă* (slav. *krūčīma*) [...] nu avem propriu-zis a face cu metateză, ci cu redarea lui *r* silabic când prin *âr*, când prin *râ*” (Pușcariu 1959: 147). În *Viața și petrecerea svinților* apare varianta *cârșmă* (*КЪРШМЪ*): dec. 228^v/28, 236^f/18. D. Pușchilă descoperă, în *Molitvenic*, derivatul *cârșmătoriu* și presupune că „forma *cârșmă* totuși a existat, cum ne arată [...] și formele dialectale de azi *câșmă*, *câșmar* (Trans.), rezultate prin căderea lui *r* înainte de grupul consonantic *șm*, de bună seamă întâiu în *cârșmar*, unde *r* final și-a exercitat influența disimilatoare asupra celui alt *r*” (Pușchilă 1915: 26). Gheție, pe baza documentelor, concluzionează că varianta *cârșmă* a avut circulație în Transilvania (Orăștie, c. 1750). Pe baza atestărilor din DA rezultă, însă, că acest cuvânt a avut circulație și în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind întâlnit în a. 1675, ap. GCR. 217/26, LET. II, 58/5, CANTEMIR, IST. 123; urmează apoi două citate din culegeri de folclor: ȘEZ. III, 2/10,

JARNÍK – BÂRSEANU, D. 91, cf. 216. Că a fost preluat de mitropolit din limba vorbită în Moldova se poate doar presupune. Cert este că, potrivit atestărilor din DA, aria de răspândire a acestei variante se lărgeste și spre Moldova (oricum, avea circulație în arealul nordic al țării și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea). În textul analizat se întâlnește substantivul *cârșmar* (dec. 236^f/20: *кѣршмар*) și în varianta *cârcimari* (nov. 174^f/29: *кѣрчимѣрѣ*). Pe lângă această variantă, cu grafia *-ѣр-*, *-ѣр-*, în *Viața și petrecerea svinților* mai există și varianta *crâcima*, cu *-рѣ-*, cu o unică atestare: ian. 24^f/31 (*крѣчимѣ*). În DA, unde este înregistrată varianta, se face următoarea mențiune: „dintre exemplele vechi, cu chirilice, unele pot fi cetite și: *cârcimă*”, iar atestările, cu *рѣ* apar în textele lui Coresi (prima atestare), apoi numai în cele redactate în Moldova și la scriitorii moldoveni din secolul al XIX-lea (Russo). În cazul acestor variante, părerea lui S. Pușcariu se susține, nefiind vorba despre metateză, ci despre o manieră de scriere (*crâcima* păstrează grupul consonantic din etimonul vechi slav sau bulgar); 4. *covârși*: a) *ковѣршина* (oct. 60^f/20); b) *ковѣршина* (ian. 4^f/4, 33^v/19) și *ковѣршитѣ* (ian. 18^v/21); 5. *dârz*: a) *дрѣз* (ian. 24^f/36), *дрѣза* (nov. 165^f/2), *дрѣзж* (nov. 142^f/15); b) *дрѣза* (mart. 38^f/14) și *дрѣз* (oct. 70^f/12); 6. *dârjie*, cu grafia etimologistă *дрѣжие*, *-ѣ* (nov. 142^f/16, 165^f/19, ian. 8^v/8); 7. *hârtie* este scris, într-o unică atestare, cu *-рѣ-*, probabil prin analogie cu celelalte cuvinte slavone care păstrau acest grup din etimon: *хрѣтне* (oct. 39^v/18); 8. *jertfă*: a) *жрѣтва* (nov. 175^f/24 dec. 195^v/15 etc.) și *жрѣтѣж* (dec. 203^v/21); b) există câteva atestări cu *i* „în locul lui *ѣ* din v. bulg.” (Densusianu 1961: 51): *жиртѣж* (oct. 45^f/9, nov. 158^v/11 etc.); 9. *jertfi* (< *jertfă*): a) *жрѣтѣи* – cu un număr impresionant de atestări (sept. 35^v/5, oct. 58^f/24 etc.); b) *жрѣтѣи* – cu o frecvență mai redusă (dec. 218^v/19, 234^f/29 etc.); 10. *jertfelnic*: a) *жрѣтѣвник(ѣ)* (oct. 51^f/25, nov. 121^f/29 etc.), scris și *жрѣтѣвник* (nov. 108^f/10); 11. grafia etimologistă apare și în derivatul *jrătvîște* (*жрѣтѣвище*) (apr. 102^f/10, mai 114^f/11, 115^f/5) și în participiul *jrătvit* (*жрѣтѣвит*) (sept. 6^f/19, mai 115^f/4) – acesta din urmă scris, o dată, și cu *-ѣр-*: *жрѣтѣвит* (dec. 238^f/4); 12. (a) *învârti*: a) *сѣмѣрѣтѣще* (oct. 81^v/8); b) *ѣмѣрѣтина* (ian. 43^f/33), *ѣмѣрѣтинаѣсж* (nov. 129^v/32), *сѣ сѣ ѣмѣрѣтѣскж* (nov. 168^v/1), *ѣмѣрѣтирж* (nov. 168^v/8) și *ѣмѣрѣтина* (nov. 168^v/3); 13. *învărvomat*: a) *ѣѣрѣвомаѣт(ѣ)* (ian. 19^f/16); b) *ѣѣрѣвомаѣт(ѣ)* (sept. 3^f/29); 14. *obârșie* a) *ѣѣрѣшиѣ* (dec. 205^f/2); b) *ѣѣрѣшиѣ*, *-ѣ* (nov. 133^f/21) și *ѣѣрѣшиѣ* (nov. 159^v/19); 15. (a) *obârși*: a) *сѣш ѣѣрѣшѣскж* (sept. 25^f/10), *ѣѣрѣшиѣ* (oct. 48^f/22), *ѣѣрѣшиѣрж* (oct. 95^v/25), *ѣѣ ѣѣрѣшиѣт* (nov. 158^f/13), *ѣѣрѣшиѣндаѣ* (sept. 35^f/11); b) *ѣѣрѣши* (sept. 5^f/19, oct. 67^v/14 etc.) și *ѣѣрѣши* (dec. 209^v/26, 216^f/3, 230^f/23, 229^v/16); 15. *ocârmui*, cu grafia *-рѣ-*: *ѣкрѣмѣѣще* (oct. 47^f/8), *ѣкрѣмѣѣѣ* (dec. 214^v/14); 17. (a) *pârjoli*: a) *лѣѣ прѣжѣлит* (oct. 67^v/10), *прѣжѣлит* (oct. 91^v/3); b) *пѣржѣли*. (sept. 7^v/6, 21^v/25), *пѣржѣлит(ѣ)* (sept. 8^f/8), scris și *пѣржѣлирж* (sept. 38^f/26), *пѣржѣлит* (oct. 39^f/16, 79^v/32); 18. *sârbesc* este scris *срѣѣѣск* (oct. 65^f/6); 19. *sârbește* apare scris *срѣѣѣще*

(oct. 65^f/12); **20.** *scârbă*: a) *скръвж*, -*ѣ* (sept. 23^f/29, oct. 93^v/12 etc.); b) cu vocala *ă* sincopată sau „conținută” în *r*: *скръж* (ian. 38^f/25); c) *скървж*, -*ѣ* (sept. 12^f/26, oct. 49^f/20 etc.) și *sc7rb7*, -*e* (sept. 5/18, dec. 205^f/21 etc.); **21.** (*a*) *scârbi*: a) *съ скръвирж* (oct. 70^v/32), *скръвинаѡмж* (nov. 152^v/25), *слѡ скръвит* (nov. 115^f/2); cu vocala *ă* sincopată sau „conținută” în *r*: *лѡ скрвитѡл* (ian. 38^v/13); c) *скърви* (nov. 106^f/4) și *скърви* (oct. 41^f/22); participiul este scris *скървит* (mart. 54^v/16) și *скървиць* (sept. 4/21); **22.** *scârbitor*, cu -*ѡr*:- *скървитѡриѡлѡи* (mai 133^v/15); **23.** *scârnav*: a) *скрънавѣ* (nov. 116^v/24); b) *скърнав* (febr. 54^f/31); **24.** verbul v. sl. *sŭvrŭšiti* apare în textul *VS* în mai multe variante grafice: a) 1. *сфръши* (nov. 157^v/31); 2. cu vocala *ă* sincopată sau inclusă în *r*: *съ съ сфршаскж* (ian. 15^f/3); 3. *сфърши* (sept. 33^v/21, oct. 45^f/17 etc.); 4. *сфърши* (dec. 234^f/10); b) 1. *съвърши* (sept. 1^v/21, oct. 39^v/24 etc.); 2. *съвърши* (sept. 4^f/11, oct. 85^f/10 etc.) și *съвжрши* (sept. 39^f/2, oct. 39^v/6 etc.); c) 1. *фръшащѣне* (oct. 80^f/5); 2. *фърши* (sept. 21^v/29, oct. 88^v/7 etc.) și *фърши* (dec. 233^v/4, 235^f/28, 245^f/23, febr. 60^f/31, 79^v/18); 3. *фършинѡѡ* (iul. 3^f/20); **25.**: a) 1. *сфръшеніѣ* (sept. 24^v/22); 2. *сфршеніѣ* (ian. 2^v/11); 3. *сфършеніѣ* (sept. 3^f/30, oct. 44^v/26 etc.) și *сфършеніѣ* (sept. 24^v/27, dec. 225^f/34 etc.); b) 1. *съвършеніѣ* (nov. 109^f/27); 2. *съвършеніѣ* (febr. 50^f/30); 3. *съвжршеніѣ* (dec. 227^v/30); c) 1. *фръшеніѣ* (oct. 71^f/27); 2. *фършеніѣ* (nov. 156^f/18, ian. 12^f/32 etc.); **26.** *sfârșit* (substantiv și adjectiv): a) 1. *сфръшит* (sept. 6^f/36); 2. *сфършит* (sept. 9^f/28, oct. 48^v/7 etc.); 3. *сфршитж* (sept. 38^f/15) – în textul studiat apar și formațiile prefixate cu *ne*:- *несфръшит* (oct. 52^v/20), *несфършит* (oct. 52^f/17); b) 1. *съвършит* (ian. 11^v/2), scris și *съвжршит* (ian. 11^v/1); 2. *съвършит* (sept. 4^f/12); 3. *съвжршит* (nov. 100^v/15) și *съвжршиц* (dec. 236^f/12); c) *фършит* (nov. 98^v/11, dec. 187^v/7 etc.) și *фършитѡ* (sept. 2/24); în text mai există și substantivele *сфършитѡрж* (iul. 2^v/12) și *съвжршитѡрѣ* (iul. 3^f/26), scrise cu -*ѡr*-, respectiv -*ѡr*-; **27.** *târsână*: a) *тръсжж*, -*ѣ* (oct. 75^v/22, nov. 117^f/27) și *тръсинѣ* (oct. 90^v/14,16); b) *трсинѣ* (ian. 12^f/24); c) *тръсинѣ* (mart. 45^v/33, mai 111^v/6) și *тжрсинѣ* (nov. 128^f/23); **28.** *târg*: a) *тръг* (oct. 70^f/18, 76^v/22); b) *търгъ* (sept. 15^v/13, oct. 68^v/27 etc.); **29.** *târgoviște* „oraș, târg”: a) *тръгѡвищѣ* (*тръгѡвищѣ*) (nov. 150^f/10); *търѡвищѣ* (nov. 128^v/15, ian. 40^v/34) și *тжрѡвищѣ* (sept. 11^v/25); **30.** *târziu*: a) *тръсжѡ* (oct. 68^f/17), *тръсжѣ* (iul. 2^v/13); b) *тръсѡ* (oct. 47^f/10); c) *търсѡ* (mart. 41^v/13), *търсжѡ* (nov. 165^v/16), *търсжѣ* (mai 113^v/15) și *тжрсжѡ* (nov. 179^v/31); în text există și forma cu prefixul *ne*-, *не Ѡнтръсжинѡѡ* (mai 113^f/7); **31.** *țârcovnic* apare scris *цръкѡвничій* (dec. 213^f/26); **32.** slavonismul *bezsrѡbrѡnikъ* este scris atât cu grafia -*ѡr*-, cât și cu -*rѡ*:- *бесрѣврѡничъ* (nov. 98^f/16) și *бесрѣврѡнич* (ian. 46^f/31); același cuvânt este scris și *безсрѣврѡничъ* (oct. 70^v/7), *безсрѣврѡничъ* (ian. 2^f/25) și *безсрѣврѡничъ* (oct. 70^v/5); **33.** *izvrăjenie* (iun. 154^f/33: *изврѣженіѣ*) apare și cu grafia -*ѡr*:- *извărjenie* (febr. 77^v/25, iun. 154^f/29: *изврѣженіѣ*); **34.** *văscrăsenie* (mart. 55^f/34: *вѡскръсеніѣ*), dar și *văscărșenie* (mart. 56^f/13: *вѡскръсеніѣ*); **35.**

văzdrăjanie (dec. 208^v/21, mart. 39^f/30, apr. 79^v/8, mai 113^v/24, 124^v/23: **ВЪЗДРЪЖАНІЕ**) este prezent și cu grupul -**вр-**: *văzdrăjanie* (nov. 122^v/29: **ВЪЗДЪРЖАНІЕ**); în textul *V/S* este atestat și substantivul *văzdrăjnic* (dec. 224^f/12, ian. 20^v/34: **ВЪЗДРЪЖНИКЪ**); **36.** *vartos* este scris, în general, cu grupurile -**вр-**, -**вр-**, de câteva ori înregistrându-se și grafia cu -**рѣ-**, **врѣтос** (oct. 95^v/14, nov. 141^v/23, 142^f/25); o singură dată apare scris și derivatul *vartucios* cu grupul -**рѣ-**, **врѣтѣчиос** (oct. 86^f/33); **37.** *zgârcitură*) **згрѣчитѣра** (nov. 126^v/21,26); *b*) **згрѣчитѣра** (dec. 227^f/13).

În concluzie, cuvintele care reflectă acest stadiul -**лѣ-**, -**рѣ-** din etimon nu au suferit o metateză, aceasta fiind numai de natură grafică. Dosoftei urmează tradiția, acest tip de scriere fiind un reflex al unei reguli din ortografia slavonă (Bărbulescu 1904: 409, 416). Lăudabil este efortul cărturarului moldovean de a renunța la această „regulă” generală în scrierile din secolul al XVI-lea (v. în TEXTE ROM.(XVI):. 60, 168, 389, 493), de a reduce la minimum grafiile etimologice, scriind așa cum se rosteau cuvintele în realitate. Mulți dintre termenii menționați continuă să reflecte tendința de închidere a lui *ă* la *â*, mitropolitul încercând astfel să urmeze – în parte – norma „dialectului” literar muntenesc. În orice caz, stadiul vechi, cu *ă*, specific tipăriturilor (dar și rostirii) din arealul nordic al țării (în special din Moldova) este foarte bine reprezentat și în acest tip de grafii.

Bibliografie

- Arvinte 1988: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta Linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Arvinte 1994: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numeri) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta Linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars IV, Numeri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Avram 1964: Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în SCL, IV (1964), fasc. 1–5, București, Editura Academiei.
- Avram 1990: Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Bărbulescu 1904: Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, Tipografia „Universitara”.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, A–B, București, 1913; tomul I, partea II-a, C, București, 1940; tomul I, partea aIII-a, D–De, București, 1949; tomul II, partea I, F–I, București, 1934; tomul III, partea a II-a, J–Lacustru, București, 1937, *Ladă–Lepăda*, București, 1940, *Lepăda–Lojniță*, București, 1940.
- Densusianu 1961: Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, ediție îngrijită (și traducere în limba română) de J. Byk, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, București, Editura Științifică.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, 1965 și urm.
- Gheție 1975: Ion Gheție, *Baza dialectală a româniei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1994: Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.

- Ivănescu 1980: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Philippide 1894: A. Philippide, *Istoria limbii române*, vol. I, *Principii de istoria limbii*, Iași, Tipografia Națională.
- Pușcariu 1959: Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei.
- Pușcariu 1974: Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.
- Pușchilă 1915: D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu asupra limbii*, în „Analele Academiei Române” XXXVI, Memoriile secțiunii literare, seria a II-a, București, p. 1–114.
- Rosetti, Lăzăroiu 1982: Al. Rosetti, A. Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rosetti 1968: Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură.
- TEXTE ROM. (XVI): *Texte românești din sec. al XVI-lea*, sub coordonarea lui Ion Gheție, București, Editura Academiei, 1982.
- Ursu 1974: N.A. Ursu, Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*, ediție critică de N.A. Ursu, cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moiescu, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei.

Some Graphic Specific Features in *Viața și petreacerea svinților* by Metropolitan Dosoftei. The Interpretation of Scripts $\mathfrak{z}$ and $\mathfrak{x}$

Metropolitan Dosoftei printed *Viața și petreacerea svinților* between 1682 and 1686 in Iași. Besides the special value of this printing in the process of the national and cultural revival, Dosoftei's writing offers an important inedited material to the researchers not only due to the lexical content but also due to the phonetic, morphological and syntactic phenomena that grant uniqueness not only to *Viața și petreacerea svinților* but also to his other works. Some scripts in this text set problems of interpretation regarding their phonologic value. These problems are not characteristic only to Dosoftei's writings but also to the Romanian texts written in the Cyrillic alphabet. One of the most important is that of interpreting scripts $\mathfrak{z}$ and $\mathfrak{x}$ that we have analyzed in this article as we consider, according to G. Ivănescu's research, that Dosoftei established the value of $\tilde{a}$ for $\mathfrak{z}$ and the value of $\hat{i}$ ($\hat{a}$) for $\mathfrak{x}$, a norm adopted in all the following printings with Cyrillic alphabet. These scripts reflect not only certain phonetic rules but also a real pronunciation that can be met even today in the Moldavian speech.